

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
maciej.rak@uj.edu.pl

CO TO JEST KULTUREM?

Słowa kluczowe: lingwistyka kulturowa, etnolingwistyka, kulturem
Keywords: cultural linguistics, ethnolinguistics, cultureme

Zainteresowanie zależnościami języka i kultury, które obserwujemy zwłaszcza od lat 70. XX w., ukształtowało lingwistykę kulturową¹. Do najważniejszych prac teoretycznych dotyczących tej tematyki należy książka Janusza Anusiewicza (1994). W Polsce lingwistyka kulturowa jest obecnie utożsamiana z etnolingwistyką, której inicjatorem jest Jerzy Bartmiński, redaktor *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL), a także czasopisma „Etnolingwistyka” (od 1988). W obrębie badań etnolingwistycznych realizowanych w ośrodku lubelskim szczególne miejsce zajmują językowy obraz świata, stereotyp językowy i symbol kulturowy (Bartmiński 2005).

Celem niniejszego artykułu jest bliższe przyjrzenie się koncepcji kulturemów – jednostek służących do opisu relacji języka i kultury. W pracach naukowych znajdujemy cztery ich ujęcia: kulturoznawcze, przekładoznawcze, stylistyczne i *stricte* etnolingwistyczne. Dokładniej zajmę się ostatnim z nich.

1 O problemach lingwistyki kulturowej zob. np. (Nagórko 2004b; Dąbrowska 2005).

Ujęcie kulturoznawcze

Terminem *kulturem* posługiwali się francuscy semiotycy, André Martinet i Georges Mounin. Badacze ci, opisując tzw. jednostki kulturowe (*culturemes*), zwracali uwagę na to, że są one wspólne dla ludzi tworzących daną kulturę i cechują się „wirtualnością” (istnieją w świadomości). Kultura jest systemem bardziej potencjalnym niż język, który ją wyraża, przez co w strukturze semantycznej *kulturemów* przeważa konotacja (jako zestaw cech semantycznych nieuwzględnianych w definicji, istotnych jednak językowo i kulturowo) nad denotacją. Punktem wyjścia do opisu tak rozumianych *kulturemów* są jednostki leksykalne (Ożdżyński 1993: 174).

W niemieckich badaniach kulturoznawczych jako pierwsza terminem *kulturem* posłużyła się Els Oksaar w książce *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung* (1988). *Kulturem* został tu ujęty jako abstrakcyjna jednostka, służąca do typizacji zachowań społecznych, w których słowom i konkretnym frazom towarzyszą m.in. mowa ciała oraz ograniczenia uwarunkowane rolami społecznymi i płcią. Odpowiadające *kulturemom* behawioremy Oksaar podzieliła na: 1) werbalne (*Verbal*), realizowane przez pojedyncze słowa, zdania oraz teksty; 2) parajęzykowe (*Parasprachlich*), w których mieszczą się zachowania i wypowiedzi narzucane przez wiek, płeć oraz role społeczne; 3) niewerbalne (*Nonverbal*), realizowane za pomocą mimiki i gestykulacji oraz 4) pozawerbalne (*Extraverbal*), takie jak np. reguły proksemiki, czas i miejsce (Oksaar 1988: 26–49).

Koncepcję *kulturemów* Oksaar opracowała na podstawie analizy komunikacji z udziałem obcokrajowców, którzy w tej samej sytuacji (np. przywitanie) reagowali różnie w zależności od wpojonych im uwarunkowań kulturowych. Takie ujęcie *kulturemów* szczególnie jest przydatne w glottodydaktyce. Inspiracją dla Oksaar były prace hiszpańskiego językoznawcy badającego komunikację niewerbalną Fernanda Poyatosa (np. 1976, 1983, 2002: 10–16).

Ujęcie przekładoznawcze

W niemieckim przekładoznawstwie *kulturemami* zajmowali się Hans Vermeer i Heidrun Witte (1990: 129–155), traktując je jako „fenomen w społeczeństwie, który jest postrzegany przez kogoś jako ważna, specyficzna cecha kultury [...] [odnosząca się – M.R.] albo do kognitywnej, albo do emotywniej płaszczyzny języka lub do nich obu” (za: Burkhardt 2008: 199).

Miejscom *kulturemów* na materiale niemieckich tłumaczeń *Pana Tadeusza* zajęła się Hanna Burkhardt (2008), zwracając przede wszystkim uwagę na imiona, nazwiska i przezwiska charakteryzujące się nasemantyzowaniem, np. *Rębajło*, *Kozodusin*, *Kokosznicka* i in. Według tej badaczki to tłumacz musi zdecydować, co z punktu widzenia przekładu jest *kulturemem* (Burkhardt 2008: 199). Wynika z tego, że

w przekładoznawstwie kulturem nie jest jednostką autonomiczną, lecz zależną od interpretacji tłumacza i zamierzenia autora, można więc mówić o kulturemach w konkretnym dziele literackim.

W przekładoznawstwie hiszpańskim do omawianej koncepcji sięgnęła Lucía Luque Nadal (2009), wskazując, że kulturemy pełnią trzy funkcje: estetyczną, kognitywno-hermeneutyczną i argumentującą. Jednostki te cechują się ponadto: 1) witalnością (kulturem powinien być „żywy” we współczesnym języku), 2) produktywnością frazeologiczną (kulturem jest ośrodkiem rozbudowanego gniazda frazeologicznego) oraz 3) dużym udziałem konotacji albo nawet jej przewagą nad denotacją w strukturze semantycznej wyrazu reprezentującego kulturem. Tego typu słownictwo charakteryzuje się też wyższą frekwencją (Luque Nadal 2009: 104–107).

Na materiale języka rumuńskiego koncepcję kulturemów objaśniła Georgiana Lungu-Badea (2009), z kolei do kulturemów w kontekście tłumaczenia języka prawnego odniosła się Alenka Kocbek (2011).

Ujęcie stylistyczne

Ujęcie kulturemu z perspektywy stylistyki językoznawczej znajdziemy w artykule Jana Ożdżyńskiego (1993). Terminem tym badacz określił:

podstawową jednostkę derywacji stylistycznej oraz otwarty zbiór konceptualizacji słownych i tekstowych społeczności językowej, dotyczący wspólnego obiektu nominacji zbioru, w którym konotacje kulturowe stanowią cechę wyróżniającą, ale nie jedyną (Ożdżyński 1993: 177).

Niestety przytoczona definicja jest zagmatwana. Jako przykład kulturemu Ożdżyński podał *ciszę na morzu* (składnik hasła CISZA) i zaprezentował ją na tle znacznie szerszym niż tradycyjne słowniki. Tak opracowane hasło łączy elementy słownika historycznego (przez odwołania do etymologii i historii słowa), słownika języka autorów (materiałem były tu także teksty literackie) i słownika onomazjologicznego (tematem była charakterystyka jednego z pojęć).

Ujęcie etnolingwistyczne

Podejście etnolingwistyczne do koncepcji kulturemów reprezentuje Alicja Nagórko (1994, 2004a, 2004b, 2004c, 2005, 2007). Badaczka ta posługuje się kulturemem jako podstawową jednostką badań etnolingwistycznych, podkreślając, że ten termin jest „poręczniejszy” niż *słowa klucze* Anny Wierzbickiej (1997/2007), *symbole kolektywne* Michała Fleischera (1998) oraz *słowa sztandarowe* Walerego Pisarka (2002). Szczególną zaletą tak ujmowanego kulturemu jest wyraźne odniesienie do kultury

(uwidocznione już w strukturze terminu, utworzonego na wzór innych jednostek opisu języka, np. *fonem, morfem, frazem i leksem*). Z kolei wadą jest niedookreśloność, która sprawia, że do kulturemów można zaliczyć: 1) słowa kluczowe (w ujęciu Wierzbickiej) oraz morfemy i kategorie morfologiczne o szczególnej funkcji, np. sufix *-izna* w *bohaterszczyzna* (są to kulturemy w węższym sensie), 2) skrypty kulturowe, 3) stereotypy (w szczególności stereotypy etniczne) oraz 4) ksenizmy (wyrazy i zachowania zdradzające czyjąś obcość kulturową) (Nagórko 2004b: 27).

Nagórko podała również przykładowe polskie kulturemy: *Kresy, bałagan, bohaterszczyzna, cham, cwaniak, kołtun, kotlet schabowy, warchoł, załatwić, ziemiaństwo*, wskazując, że w tej kategorii mieszczą się także słowa o negatywnych konotacjach (w koncepcji W. Pisarka (2002) są to kondemnanda). Szczególne miejsce wśród kulturemów zajmują, zdaniem badaczki, egzotyzymy, nazwy własne, symbole narodowe, narodowa topografia i etnonimy (Nagórko 2004b: 28–29).

W innej pracy, której współautorką jest Nagórko, czytamy, że kulturemy to

ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa kluczowe, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przeżywanie świata (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004: XIX).

Inne pokrewne koncepcje

Kulturem w ujęciu etnolingwistycznym jest traktowany jako hiperonim terminu *słowo klucz*. Należy więc sprecyzować, co to jest *słowo klucz* (zapisywane też z łącznikiem jako *słowo-klucz* i wymieniane na synonim *słowo kluczowe*). Jak wiele terminów w naukach humanistycznych *słowo klucz* jest używane w kilku znaczeniach. W literaturoznawstwie jako pierwszy posłużył się nim Pierre Guiraud (1954). Badacz ten wyszedł z założenia, że o wadze danego słowa decyduje jego uchwytne statystycznie wysoka częstość użycia wyraźnie odstająca od normy. Na gruncie polskiego literaturoznawstwa koncepcję słów kluczy przeszczepił Kazimierz Wyka (1969). W słowach kluczach widział on jednak nie tylko te wyrazy, które są szczególnie częste w dziele literackim, lecz przede wszystkim takie, które wyrażają jego istotę. Do wydzielania słów kluczy w literaturze na podstawie statystyki odwoływał się natomiast Edward Stachurski (1998). Jeśli idzie o terminologię, badacz ten wskazał, że na prawach synonimów używa się też terminów: *wyrazy-kluczowe, wyrazy typowe, wyrazy tematyczne charakterystyczne* i in. (Stachurski 1998: 10–11).

W bibliotekoznawstwie *słowo klucz* to elementarna jednostka leksykalna języka informacyjno-wyszukiwawczego, główne narzędzie pracy indeksatora oraz pomoc dla czytelnika, który dzięki słowom kluczom jest sprawnie informowany o zawartości opracowania. W takim ujęciu słowa kluczowe nie są wydzielane na podstawie fre-

kwencji, lecz tematyki, inaczej rzecz ujmując, w bibliotekoznawstwie to słowa, które oddają treść dokumentu (Bojar 2002: 242–243).

Na pograniczu semiotyki kultury oraz teorii informacji sytuują się badania prowadzone pod kierunkiem Czesława Robotyckiego, redaktora i współredaktora (wraz z Wiesławem Babikiem) trzech prac o terminach i słowach kluczowych wybranych kategorii kultury, umieszczonych w układzie gniazdowym: etos, obrzęd, demonologia, magia i medycyna (Robotycki 1995; Robotycki, Babik 2002, 2005). O wydzieleniu poszczególnych jednostek zdecydowały ich powtarzalność i doniosłość w różnych kontekstach kultury. Dla etosu są to na przykład w odniesieniu do religijności ludowej: aspekt teologiczny (teogonia, kosmogonia, antropogonia, przestrzeń, czas, znaki mocy), aspekt praktyczny (kult, świadomość mirakularna, zachowania religijne), aspekt magiczny (wróżby, gesty, rytuały), aspekt materialny (obiekty przestrzenne, dekoracje, ubiór, kostium obrzędowy, strój), aspekt artystyczny (sztuka sakralna, folklor) i aspekt społeczny (wspólnoty religijne, autorytety formalne) (Robotycki, Babik 2002: 15–20).

Nieprzekładalność pewnych słów połączona z obserwacją ich szczególnych i częstych użyć skłoniły A. Wierzbicką do określenia etnolingwistycznej koncepcji słów kluczy, umożliwiających właściwe zrozumienie kultury. W książce *Semantics, culture and cognition. Universal human concept in culture-specific configuration* (Wierzbicka 1992) oraz w osobnym artykule (Wierzbicka 1990) badaczka ta omówiła rosyjskie słowa *cyðbða*, *дыуа* i *mocka*, dowodząc, że są szczególnie istotne w kulturze rosyjskiej i tłumaczą to, co w literaturze i publicystyce jest nazywane metaforycznie *rosyjską duszą*. W kolejnej książce – *Understanding cultures through their key words* (1997/2007) – Wierzbicka omówiła znaczenie pojęć ‘przyjaźń’, ‘wolność’ i ‘ojczyzna’ w językach: polskim, angielskim, rosyjskim, niemieckim i łacinie². Dwa rozdziały poświęciła też słowom kluczom kultury australijskiej (*chiack*, *yarn*, *shout*, *dob in*, *whinge*, *bloody*, *bastard*, *bugger*, *bullshit*) i japońskiej (*amae*, *enryo*, *wa*, *on*, *giri*, *seishin*, *omoiyari*). We wstępie do tej monografii czytamy, że

„Słowa kluczowe” danej kultury to słowa, które są dla niej w jakiś szczególny sposób ważne i które mogą o niej wiele powiedzieć [...]. Nie istnieje coś takiego jak skończony zbiór słów kluczy danej kultury, nie ma żadnych obiektywnych procedur umożliwiających ich zidentyfikowanie [...]. Jak zatem można uzasadnić hipotezę, że dane słowo należy do zbioru „słów kluczy” danej kultury? Na początek można spróbować ustalić (z pomocą słownika frekwencyjnego lub bez), że słowo jest powszechnie używane, że nie jest słowem marginalnym. Następnie można by na przykład stwierdzić, że słowo to (niezależnie od ogólnej częstotliwości występowania) jest bardzo często używane w jakiejś określonej dziedzinie, takiej jak sfera emocji czy dziedzina sądów moralnych. Dalej można pokazać, że słowo to stanowi centrum całego „gniazda”

2 Rozważania na temat rozumienia pojęć ‘ojczyzna’, ‘wolność’ i ‘dusza’ w różnych językach i kulturach znajdziemy też w (Wierzbicka 1999: 450–544).

frazeologicznego [...]. W końcu być może uda się też pokazać, że dane słowo klucz występuje często w przysłowiach, powiedzeniach, popularnych piosenkach, w tytułach książek itp. (Wierzbicka 1997/2007: 42–43).

Pod pewnymi względami podobne do kulturemów są też słowa sztandarowe – koncepcja *Fahnenwörter* Josefa Kleina, którą w Polsce spopularyzował Walery Pisarek. Słowa sztandarowe to

wyrazy i wyrażenia, które z racji swojej wartości denotacyjnej i konotacyjnej, a zwłaszcza emotywnej, nadają się na sztandary i transparenty, a więc do roli x lub y w strukturach typu *Niech żyje x! Precz z y!* (Pisarek 2002: 7).

Nierzadko ulegają one zmianom w czasie, a także mogą być różne dla różnych grup wiekowych i odmiennych środowisk. Jako przykłady słów sztandarowych Pisarek podał następujące rzeczowniki: *miłość, zakłamanie, korupcja, rodzina, dyktatura, zazdrość, zgoda, wolność, sprawiedliwość i anarchia*.

Terminami bliskoznacznymi do kulturemu w ujęciu przekładoznawczym są: *kluczowe pojęcia, realia, realia kulturowe, leksyka bezekwiwalentna, ksenizmy i egzotyzymy*³ (Burkhardt 2008: 198). Na podstawie przekładów polskich dramatów na język niemiecki badania kluczowych pojęć (*Schlüsselbegriffe*) przeprowadziła Brigitte Schultze (1999: 3–22).

Z problematyki glottodydaktycznej wyrastają cztery kolejne koncepcje podobne do kulturemów. Renata Przybylska (2005) na określenie słownictwa, które przez swoją wyjątkowość semantyczną i kulturową budzi zainteresowanie osób uczących się języka polskiego jako obcego, użyła terminu *egzotyzm* (nie można go jednak utożsamiać z egzotyzmem w ujęciu literaturoznawczym). Wśród egzotyzmów badaczka ta wyróżniła leksykalno-semantyczne (obcy desygnat i obca nazwa, np. *bigos*) i onomazjologiczne (znany desygnat i osobliwa nazwa, np. *styczeń*) (Przybylska 2005: 291).

Szczególne miejsce w nauczaniu kultury zajmują: linguakultura, leksykultura i lingwokultura. Pierwszą koncepcję wypracował Michael Agar, zaliczając do linguakultury między innymi jednostki leksykalne zawierające treści kulturowe nie tylko służące mówieniu o kulturze, ale też będące nośnikami kultury (zob. Zarzycka 2004, 2005, 2008).

Autorem kolejnej teorii jest Robert Galisson, według którego na leksykulturę składają się takie wyrazy, które obok znaczenia opisanego w słownikach mają pewien składnik kulturowy, decydujący o włączeniu rozmówcy do zbiorowości nadawcy (Ligara 2008: 54). Należy on do pragmatyki znaku językowego (pochopte i nieściśle jest jego utożsamienie z konotacją). Galisson sprecyzował też, wśród jakich faktów językowych należy szukać jednostek należących do leksykultury. Są to: 1) frazeolo-

3 Za A. Nagórko (2009) zbiór ten można rozszerzyć o *lakuny i alteryzmy*.

gizmy (zwłaszcza animalistyczne oraz zawierające nazwy obiektów nieożywionych), w których utrwalają się obiegowe, stereotypowe sądy i przekonania; 2) nazwy miejscowe kojarzone z jakimiś wydarzeniami lub wytworami kultury materialnej (dla kultury francuskiej jest to np. Dijon, por. musztardę z Dijon); 3) jednostki leksykalne przywoływane przez zwyczaje, tradycję, zachowania, wierzenia i przekonania oraz wspólną wiedzę (w kulturze francuskiej kukanie kukułki przywołuje przesąd o bogactwie lub biedzie, podobnie rzecz się ma w kulturze polskiej) (Ligara 2008: 57–58).

Ujęcie komunikacyjno-pragmatyczne, na którym oparł swoją koncepcję Galisson, odnajdujemy również w artykule Michała Fleischera (1998) dotyczącym symboli kolektywnych. Badacz ten zdefiniował je w następujący sposób:

Symbole kolektywne są to znaki, posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, iż wykazuje on znaczenie kulturowe oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne nacechowanie (wartościowanie), wiążące dla całej kultury narodowej, a interpretator dysponować musi szczególnymi wiadomościami w zakresie interpretanta znaczeniowego, a przede wszystkim interpretanta znakowego. Symbole kolektywne są najistotniejszymi elementami interdyskursu (Fleischer 1998: 311).

Koncepcja lingwokultury upowszechniła się w językoznawstwie rosyjskim (np. Красных 2002; Алефиренко 2010) i ukraińskim (np. Жайворонок 2007; Савченко 2013), gdzie jest rozumiana jako „kompleks jednostek językowych wypełniających wartościowo-znaczeniową przestrzeń języka podczas poznania rzeczywistości” (Алефиренко 2010: 21). Najważniejszym terminem lingwokultury jest *(etno)kod kultury*, czyli

narodowa informacja etnokulturowa, która jest kodowana jako forma zdolna identyfikować kulturę przez zbiór wtórnych znaków i symboli (i ich połączeń), mogących przejawiać się w przedmiotach materialnego i duchowego działania człowieka na poziomie przestrzeni semiotycznej (Савченко 2013: 62).

Status ontologiczny kulturomów

Przedmiotem badań etnolingwistycznych mogą być albo jednostki z planu wyrażania (wyrażenia językowe, słowa), albo jednostki z planu treści (znaczenia słów traktowane jako „przedmioty mentalne”, wyobrażenia, obrazy), albo też jednostki z planu realiów (przedmioty realnego świata, desygnaty) (Bartmiński 2007: 37).

Pierwsza grupa była opisywana m.in. przez Bronisława Malinowskiego (1987: 42). Pojęcia (a więc jednostki z planu treści) są charakteryzowane przez A. Wierzbicką (1992, 1997/2007) i przedstawicieli kanberyjskiej szkoły etnosemantyki (Mary Bese-meres, Kevin Windle i in.). Przedmioty i ich kulturowe funkcje i uwarunkowania to temat badań moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej Nikity I. Tołstoja (zob. СД).

Z kolei szkoła lubelska J. Bartmińskiego, wychodząc od ujęcia onomazjologicznego, opisuje pojęcia (koncepty) wywoływane przez konkretne przedmioty, mamy więc tu do czynienia z „korelatami semantycznymi” przedmiotów i nazw (SSiSL I–1: 14; Bartmiński 2007: 37–38; Niebrzegowska-Bartmińska 2010).

Jak na tym tle sytuują się kulturemy? Jest im najbliżej do jednostek opisywanych w pracach A. Wierzbickiej i w SSiSL. Różnica polega jednak na tym, że SSiSL ma na celu odzwierciedlenie ludowej wizji świata i człowieka, podczas gdy kulturemy służą (samo)identyfikacji konkretnej społeczności.

Problem typowania kulturemów

Podstawowym problemem metodologicznym dotyczącym kulturemów jest ich typowanie, nie ma bowiem obiektywnych procedur pozwalających na ich identyfikację. Określenie zasobu tych jednostek odbywa się więc w dużej mierze intuicyjnie i jest obarczone ryzykiem nadinterpretacji. Badacz musi też zmierzyć się z kilkoma problemami i dokonać pewnych ustaleń.

Przede wszystkim bardzo ważne jest przyjęcie odpowiedniej perspektywy opisu. Intuicyjność wyboru sprawia, że to, co dla jednych jest kulturemem, dla innych wcale nie musi mieć takiego statusu. Aby uniknąć tego problemu, podczas typowania kulturemów badacz powinien (poza swoją intuicją) wykorzystać dane systemowe (zawarte w języku, w słownictwie i frazeologii), tekstowe (w tym teksty literackie i wypowiedzi umieszczone w Internecie) i eksperymentalne (pozyskane na przykład w wyniku badań ankietowych).

Kolejnym problemem jest aktualność typowanych jednostek. Kulturemy (w porównaniu na przykład ze słowami sztandarowymi) cechują się trwałością, ale jednak to, co było kulturemem w XIX w., dziś często już nie ma takiego statusu. Jako przykład może posłużyć *powstanie*, które było wpisane w rzeczywistość Polaków żyjących pod zaborami i w Polsce okupowanej przez Niemcy, a dziś jest postrzegane jedynie jako fakt historyczny, uszczegółowiony przede wszystkim do powstań: listopadowego, styczniowego i warszawskiego.

Z pozoru najłatwiej zaliczyć do kulturemów egzotyzymsko leksykalno-semantyczne ujawnione z perspektywy innego języka np. podczas tłumaczenia literatury polskiej. Powierzchnowa analiza może tu jednak doprowadzić do pochopnego wytypowania leksemów, które tylko ze względu na wyjątkową formę zwracają na siebie uwagę tłumacza.

Podsumowanie

Kulturemy w ujęciu etnolingwistycznym składają się na autostereotyp, choć nie są z nim tożsame. Do ich zasobu można zaliczyć symbole narodowe (np. *gościnność, ojczyzna, szlachta, ziemiaństwo*), narodową topografię⁴ (np. *Polska, Częstochowa, Katyń, Kresy, Sybir, Wawel, Westerplatte, Wisła*), endoetnonimy (*Polak, Polka*), nazwy wartości (np. *Bóg, Jezus, Matka Boża, honor, pracowitość, wolność*), idei (np. *bohaterstwo, patriotyzm*) i wykładników tożsamości kulturowej (np. *bigos, chleb, kotlet schabowy, wódka*), a także określenia negatywne (np. *cham, cwaniak, kottun, pijak, warchoł*). Zaproponowany tu zestaw polskich kulturemów (wskazany między innymi na podstawie pracy Jerzego Bartmińskiego (2006)) nie jest kompletny, obejmuje przy tym część przykładów podanych przez Alicji Nagórko (2004b: 28–29). Sformułowany 10 lat temu postulat Anny Dąbrowskiej (2005: 108) – „do priorytetowych zadań współczesnej lingwistyki kulturowej należy utworzenie listy kulturemów, ich opisanie i przeanalizowanie” – nadal jest aktualny.

Warto zadać pytanie, co nowego do badań etnolingwistycznych wnosi koncepcja kulturemów. Przyjmując podział Anny Tyrpy (2006) na etnolingwistykę ludową, narodową i porównawczą, można je zaliczyć do każdego z tych działów. Dzięki temu zostaje otwarta nowa perspektywa konfrontatywna, w której zestawianymi jednostkami są właśnie kulturemy. Wzorem projektu badawczego *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym* (w skrócie EUROJOS), realizowanego pod kierunkiem J. Bartmińskiego, można byłoby rozpocząć równolegle badania nad kulturemami ogólnopolskimi i ludowymi. Z pewnością ujawniłoby to podobieństwa i różnice w obrębie szeroko pojętej kultury polskiej, jednak nie na płaszczyźnie zwyczajów i obrzędów (to już zostało zestawione w pracach etnograficznych) albo słownictwa (służą do tego słowniki, a także prace z zakresu historii leksyki), lecz tożsamości. W dalszej kolejności należałoby zestawić polskie kulturemy z kulturemami sąsiednich narodów. Badania takie można uznać za jeden z celów etnolingwistyki.

4 Zagadnienie mentalnej mapy Polaków było przedmiotem opisu w artykułach Wojciecha Chlebdy (1997, 1998, 2002), który postulował włączenie do słowników ogólnych takich nazw, jak np. *Euro-pa, Azja, Atlantyk, Norymberga, Poczdam, Jalta* i *Katyń* przez wzgląd na to, że mają one dodatkowe historyczno-kulturowe znaczenia.

Literatura

- ANUSIEWICZ J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- BARTMIŃSKI J., 2005, *Foklorystyka, etnonauka, etnolingwistyka – sytuacja w Polsce*, „Literatura Ludowa” 6(49), s. 5–13.
- BARTMIŃSKI J. (red.), 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin.
- BARTMIŃSKI J., 2007, *Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka” t. 19, s. 35–59.
- BOJAR B. (oprac.), 2002, *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Warszawa.
- BURKHARDT H., 2008, *Kulturomy i ich miejsce w teorii przekładu*, [w:] A. Dąbrowska (red.), *Język a Kultura*, t. 20: *Tom jubileuszowy*, Wrocław, s. 197–209.
- CHLEBDA W., 1997, *Zarys polskiej geografii mentalnej*, „Przegląd Humanistyczny” nr 3, s. 81–94.
- CHLEBDA W., 1998, *Kilka słów o Europach i innych mentalnych kontynentach*, [w:] S. Gajda, A. Pietryga (red.), *Słowo i czas*, Opole, s. 46–57.
- CHLEBDA W., 2002, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” t. 14, s. 9–26.
- DĄBROWSKA A., 2005, *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, [w:] M. Czermińska (red.), *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, t. II, Kraków, s. 99–110.
- „Etnolingwistyka”, 1–7, 1988–1995; „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, 8–27, 1996–2015.
- FLEISCHER M., 1998, *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław, s. 308–335.
- GUIRAUD P., 1954, *Les caractères statistiques du vocabulaire. Essai de méthodologie*, Paris.
- KOCBEK A., 2011, *Translating contracts as ‘culturemes’*, „Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione” 13, s. 93–104.
- LIGARA B., 2008, *Leksykultura w ujęciu Roberta Galissona a nauczanie kompetencji kulturowej*, [w:] W. Miodunka, A. Seretny (red.), *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, Kraków, s. 51–61.
- LUNGU-BADEA G., 2009, *Remarques sur le concept de cultureme*, „Translationes” 1, s. 15–78.
- LUQUE NADAL L., 2009, *Los culturemas: unidades lingüísticas, ideológicas o culturales*, „Language Design” 11, s. 93–120.
- MALINOWSKI B., 1987, *Dzieła*, t. 5: *Ogrody koralowe i ich magia. Język magii i ogrodnictwa*, Warszawa.
- NAGÓRKO A., 1994, *Z problemów etnolingwistyki – jak porównywać języki i kultury?*, „Poradnik Językowy” 4, s. 4–14.
- NAGÓRKO A., 2004a, *Fremdsprachenunterricht und der Wandel der kulturellen Stereotype in den deutsch-polnischen Beziehungen*, [w:] U. Engel (red.), *Sprachwissen in der Hochschulgermanistik. Interkulturelle Kommunikation*, Bonn, s. 242–252.
- NAGÓRKO A., 2004b, *Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, [w:] E. Fórián (red.), *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce*, Debreczyn, s. 23–33.

- NAGÓRKO A., 2004c, *Das Verhältnis Sprache(n): Kultur(en) aus anthropologischer und soziologischer Sicht*, [w:] W. Gladrow (red.), *Das Bild der Gesellschaft im Slawischen und im Deutschen. Typologische Spezifika*, Frankfurt am Main, s. 159–170.
- NAGÓRKO A., 2005, *Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru*, „Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje” 30, s. 131–143.
- NAGÓRKO A., 2007, *Poln. obywatel, tschech. občan, dt. Bürger – drei Benennungen, ein Begriff?*, [w:] W. Schmitz, J. Joachimsthaler (red.), *Zwischeneuropa – Mitteleuropa. Sprache und Literatur in interkultureller Konstellation*, Thelem, s. 104–119.
- NAGÓRKO A., 2009, *Lakuny, ksenizmy, alteryzmy i inne rafa w komunikacji międzykulturowej*, [w:] A. Mróz, A. Niewiadomski (red.), *Kultura jako przestrzeń dialogu. Polska – Niemcy*, Warszawa, s. 51–64.
- NAGÓRKO A., ŁAZIŃSKI M., BURKHARDT H., 2004, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2010, *Dwa słowniki etnolingwistyczne – moskiewski i lubelski*, [w:] W. Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole, s. 21–32.
- OKSAAR E., 1988, *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*, Hamburg.
- OŹDŻYŃSKI J., 1993, *Pojęcie kulturemu jako podstawowej jednostki derywacji stylistycznej*, „Stylistyka” II, s. 173–185.
- PISAREK W., 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków.
- POYATOS F., 1976, *Man beyond words. Theory and methodology of nonverbal communication*, New York.
- POYATOS F., 1983, *Language and nonverbal systems in the structure of face-to-face interaction*, „Language & Communication” 3, nr 2, s. 129–140.
- POYATOS F., 2002, *Nonverbal communication across disciplines 1. Culture, sensory interaction, speech, conversation*, Amsterdam–Philadelphia.
- PRZYBYLSKA R., 2005, *Projekt słownika egzotyzmów polskich dla cudzoziemców*, [w:] P. Garncarek (red.), *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej*, Warszawa, s. 290–293.
- ROBOTYCKI C. (red.), 1995, *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (Kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków.
- ROBOTYCKI C., BABIK W. (red.), 2002, *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury. Etos, obrzęd, demonologia, magia*, Kraków.
- ROBOTYCKI C., BABIK W. (red.), 2005, *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury: medycyna ludowa*, Kraków.
- SCHULTZE B., 1999, *Perspektywy polonistyczne i komparatystyczne*, Kraków.
- SSiSL: J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, z. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; z. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; z. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012; z. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.
- STACHURSKI E., 1998, *Słowa-klucze polskiej epiki romantycznej*, Kraków.
- TYRPA A., 2006, *Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcja neofilologów i polonistów*, „Etnolingwistyka” t. 18, s. 105–116.
- VERMEER H.J., WITTE H., 1990, *Mögen Sie Zistrosen? Scenes & frames & channels im translatorischen Handeln*, Heidelberg.

- WIERZBICKA A., 1990, *Duša (soul), toska (yearning) and sud'ba (fate). Three key concepts in Russian language and Russian culture*, [w:] Z. Saloni (red.), *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*, Białystok, s. 13–36.
- WIERZBICKA A., 1992, *Semantics, culture and cognition. Universal human concept in culture-specific configuration*, New York–Oxford.
- WIERZBICKA A., 1997/2007, *Understanding cultures through their key words*, Oxford 1997 [wyd. pol.: *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa 2007].
- WIERZBICKA A., 1999, *Język – umysł – kultura. Wybór prac*, Warszawa.
- WYKA K., 1969, *Słowa-klucze*, [w:] idem, *O potrzebie historii literatury. Szkice polonistyczne z lat 1944–1967*, Warszawa, s. 198–234.
- ZARZYCKA G., 2004, *Linguakultura – czym jest, jak ją badać i „otwierać”?*, [w:] A. Dąbrowska (red.), *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*, Wrocław, s. 435–445.
- ZARZYCKA G., 2005, *Linguakultura polska – próba opisu (na marginesie powstającego Podręcznego leksykonu kultury polskiej dla cudzoziemców)*, [w:] P. Garncarek (red.), *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej*, Warszawa, s. 313–326.
- ZARZYCKA G., 2008, *Kultura, linguakultura, socjokultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, [w:] A. Seretny, E. Lipińska (red.), *Rozwijanie i testowanie biegłości w języku polskim jako obcym*, Kraków, s. 143–160.
- Алефиренко Н.Ф., 2010, *Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка*, Москва.
- Жайворонок В.В., 2007, *Українська етнолінгвістика*, Київ.
- Красных В.В., 2002, *Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология*, Москва.
- Савченко Л.В., 2013, *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*, Сімферополь.
- СД: Н.И. Толстой (red.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. I–V, Москва 1995–2012.

What is a cultureme?

Summary

The goal of the paper is to present culturemes, a concept used in cultural studies, glottodidactics, translation studies, and ethnolinguistics. As is the case with many terms in humanities, also cultureme has several understandings. In the ethnolinguistic perspective, culturemes are related to Anna Wierzbicka's key words, Walery Pisarek's flag words, and Michael Fleischer's collective symbols. Polish research into culturemes was initiated by Alicja Nagórko who defines them as 'key words which are important for the self-identification of a community, and which characterize both the community's attitude towards tradition and inherited values, and how it copes with the present time and with the current experiencing of the world'. One as yet unrealized goal is to identify and list Polish culturemes; this is one of the more urgent tasks of ethnolinguistics.